

Петліна Дар'я Дмитрівна

здобувач,

Центр пам'яткознавства
Національної академії наук України
і Українського товариства охорони
пам'яток історії та культури
(Київ, Україна)

darya.petlina4@gmail.com

Petlina Daria

Applicant for degree,
Center for Monument and Museum Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine
and Ukrainian Society for the Protection
of Monuments of History and Culture
(Kyiv, Ukraine)

ПЕРШИЙ ЕТАП ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РЕСТАВРАЦІЙНИХ МАЙСТЕРЕНЬ (1938–1945)

THE FIRST STAGE OF ACTIVITIES OF THE CENTRAL STATE SCIENTIFIC AND RESEARCH RESTORATION WORKSHOPS (1938–1945)

Анотація

Стаття вводить до наукового обігу архівний матеріал про діяльність Центральних державних науково-дослідних реставраційних майстерень у 1938–1945 рр.

Ключові слова: Центральні державні науково-дослідні реставраційні майстерні, Національний науково-дослідний реставраційний центр України, дослідницька діяльність, експертна діяльність, реставрація пам'яток, хімік, художник-реставратор, евакуація творів мистецтв, реєвакуація.

Summary

The article introduces into the scientific circulation the archive material about the activity of the Central State Scientific and Research Restoration Workshops, which were organized in 1938 as an inter-museum organization, during the initial period of their existence (1938–1945).

Key words: Central State Scientific and Research Restoration Workshops, National Research Restoration Centre of Ukraine, research activity, expert activity, restoration of the pieces of art, chemist, restorer, evacuation of the works of art, re-evacuation.

У 1938 р., згідно з постановою РНК УРСР та наказом Управління у справах мистецтв при РНК УРСР, були засновані Центральні державні науково-дослідні реставраційні майстерні (далі – ЦДНДРМ). До цього реставраційні роботи здійснювали Реставраційні майстерні ВМГ (1924–1932) та Всеукраїнська художньо-реставраційна репродукційна майстерня (1931–1934).

Завданням ЦДНДРМ було надання музеям УРСР послуг із консервації та реставрації музейних предметів. Планувалося створення Наукової ради майстерень із 9–11 кваліфікованих наукових робітників та мистецтвознавців¹. Директором майстерень у 1939 р. було призначено П. І. Кодьєва (Рис. 1). Тут працювали художники-реставратори: Л. П. Калениченко, Ф. І. Демидчук-Демчук (Рис. 2), З. В. Наголкіна, Д. Н. Невкритий, І. П. Сердюк, А. Т. Силін; наукові працівники: М. М. Чорногубов, В. Ю. Лоханько (Рис. 3), Л. Кравчук².

За півтора роки діяльності у ДНДРМ склалася певна схема роботи: огляд стану збереженості музейних предметів; консервація та реставрація творів станкового й монументального живопису, ужиткового мистецтва; їх наукова атрибуція та техніко-технологічне дослідження (аналіз основи, ґрунту й фарбового шару). Водночас

1 Тимченко Т. Музейний напрям реставрації в Україні. Київська школа 1920–1940 рр.: Дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.08 "Музеєзнавство; зберігання художніх цінностей та пам'яток архітектури". – К., 1998. – 242 с.

2 Там само. – С. 13.

майстерні здійснювали навчання художників та музейних реставраторів.

У 1941 р., з початком війни, майстерні закрили. В 1941–1942 рр. із Києва, Одеси, Харкова, Полтави, Сум, Дніпропетровська до Башкирії були евакуйовані музейні колекції. Під час війни шляхи музейників та реставраторів із різних міст України та Росії нерідко перетиналися.

Кінцеві пункти призначення, до яких мали перевозитися цінності, увесь час змінювалися, і музейники по кілька місяців були в дорозі. Опинившись в одному місті, вони отримували розпорядження прямувати до іншого. Через це колекції музеїв УРСР виявилися розпорощеними у Пензі, Саратові, Актюбинську, Новосибірську, Уфі.

Перед відправленням до Новосибірська твори з Української державної картинної галереї (Харків), Державної галереї картин ім. Т. Г. Шевченка (Харків), Центрального музею ім. Т. Г. Шевченка (Київ) та Сумського художнього музею спочатку були направлені до Красноярська. Однак відповідного приміщення там не виявилось, і вантаж переправили до Абакана, куди в січні 1942 р. прибула комісія Новосибірського філіалу Державної Третьяковської галереї на чолі з А. І. Леоновим та художником-реставратором ДТГ К. О. Федоровим. Комісія перевірила вантаж за описом і передала експонати до Української державної картинної галереї в Новосибірську, де про них дбали працівники філіалу ДТГ³ (Рис. 4).

Цінності одеських музеїв та один ящик Всеукраїнського музейного містечка (Київ) професор О. Д. Зейлігер через Новоросійськ та Сталінград евакуйовував до Уфи⁴ (Рис. 5), куди згодом із Саратова, Пензи, Актюбинська та Новосибірська були перевезені колекції Дніпропетровського художнього музею, Українського, Російського та Західного музеїв у Києві (Рис. 6).

У лютому 1942 р. в Уфі було створено Управління художніх фондів музеїв України, при якому діяв Картинний фонд на чолі із професором Київського художнього інституту М. А. Шароновим, пізніше призначеним завідувачем всіма українськими музеями, який відповідав за охорону колекцій, розгортання виставок, ведення масово-пропагандистської роботи.

Оглянувши стан ввіреного йому музейного фонду (бл. 4 тис. евакуйованих творів), професор виявив, що понад 100 картин потребували негайної реставрації через несприятливі умови евакуації та поспішне пакування. М. А. Шаронов просив виділити 45 тис. рублів на реставраційні роботи, матеріали, огляд усього музейного фонду та оплату праці художника-реставратора, беручи до уваги довоєнні розцінки у ЦДНДРМ. Він пропонував запросити для проведення реставраційних і облікових робіт фахівця-реставратора за домовленістю⁵.

У травні 1942 р., із приходом на посаду головного реставратора Картинних фондів художніх музеїв України головного реставратора ЦДНДРМ Л. П. Калениченка⁶, почалася наукова інвентаризація. Йому було тимчасово доручено нагляд та охорону музейних цінностей, вивезених із УРСР, що до перевезення до Уфи перебували в Саратові. В Новосибірську та Актюбинську Л. П. Калениченко та О. Д. Зейлігер проводили інвентаризаційні та облікові роботи⁷. З 1943 р. Картинний фонд музеїв України очолював директор ЦДНДРМ П. І. Кодьєв.

Із 24 червня 1944 р. почалася реевакуація українських музейних зібрань із Уфи в Україну. П. Кодьєв виїхав на 15 днів у відрядження до Москви, Уфи та Харкова для вирішення питань реевакуації музейних цінностей⁸.

У 1944 р. ЦДНДРМ поновили свою роботу. В січні–лютому 1945 р. діяла комісія із прийому реевакуйованих фондів музеїв України. В лютому 1945 р. почався прийом реевакуйованих цінностей до київського Російського музею за участі співробітників ЦДНДРМ. У 1945 р. в Державному музеї українського мистецтва у присутності головного реставратора майстерень Ф. І. Демидчука-Демчука склалися дефектні акти. У травні–серпні 1945 р. П. Кодьєва було відряджено до Німеччини для виявлення та повернення вивезених нацистами мистецьких цінностей.

Протягом початкового періоду діяльності ДНДРМ (1938–1941) були закладені основні напрямки роботи єдиної на той час реставраційної міжмузейної майстерні: консервація та реставрація музейних колекцій живопису (переважно станкового та меншою мірою – монументального), огляд стану їх збереженості, наукова

3 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4 763. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 21.

4 Там само. – Ф. 4 763. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 17 зв.

5 Там само. – Ф. 4 763. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 25.

6 Там само. – Ф. 4 763. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 15.

7 Там само. – Ф. 4 763. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 28.

8 Петр Кодьев. Жизнь и деятельность. Творческое наследие. Родные, друзья, современники: Монографический сборник. – К., 2012. – С. 176.

атрибуція та техніко-технологічне дослідження окремих творів, навчання реставраторів на базі майстерні.

Специфічна та в багатьох аспектах нова діяльність здійснювалася окремими працівниками ДНДРМ у воєнні часи (1941–1944). Виявлені нами архівні джерела були досі неопубліковані, вони дають уявлення про складність праці українських музейних працівників під час евакуації, відображають стан державної політики того часу. Незважаючи на фрагментарну збереженість, архівні документи свідчать про те, що музейна справа трималася на ентузіазмі та високих ідеалах музейників та реставраторів. Вони займалися упакуванням та обліком, супроводжували ящики з музейними експонатами до місця призначення, намагалися забезпечити належні умови зберігання музейних колекцій, контролювали їх наявність та стан збереженості як у евакуації, так і після повернення до Києва. І хоча на цю мить документальні підтвердження не виявлені, не викликає сумніву те, що реставратори проводили певні заходи з консервації пошкоджених творів у місцях тимчасового перебування музейних колекцій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Тимченко Т. Р.* Музейний напрям реставрації в Україні. Київська школа 1920–1940 рр.: Дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.08 "Музеєзнавство; зберігання художніх цінностей та пам'яток архітектури" / Тимченко Тетяна Ростиславівна; Акад. образотв. мист. і архітек. – Київ, 1998. – 242 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4 763. – Оп. 1. – Спр. 2.
3. ЦДАВО України. – Ф. 4 763. – Оп. 1. – Спр. 5.
4. *Кодьєв П.* Жизнь и деятельность. Творческое наследие. Родные, друзья, современники. Монографический сборник / сост. Елена Кодьева. – Киев: Гнозис, 2012. – 221 с.

REFERENCES

1. *Tymchenko T. R.* Muzeynyuy napryam restavratsiyi v Ukrayini. Kyivivs'ka shkola 1920–1940 rr.: Dys. kand. mystetstvoznavstva: 17.00.08 "Muzeyeznavstvo; zberihannya khudozhnikh tsinnostey ta pam'yatok arkhitektury". – Kyiv, 1998. – 242 s.
2. Tsentral'nyy Derzhavnyy arkhiv Vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (TSDAVO). – F. 4 763. – Op. 1. – Spr. 2.
3. TSDAVO Ukrainy. – F. 4 763. – Op. 1. – Spr. 5.
4. Petr Kod'ev. Zhyzn' y deyatel'nost'. Tvorcheskoe nasledye. Rodnye, druz'ya, sovremennyky. Monohrafychesky sbornyk / Sostavitel' Elena Kod'eva. – Kyiv, 2012. – 221 s.

Перелік ілюстрацій

Рис. 1. П. І. Кодьєв.

Рис. 2. Ф. І. Демидчук-Демчук за роботою в майстерні (праворуч). Світлина з архівного зібрання А. Ф. Біляя.

Рис. 3. Хімік-технолог В. Є. Лоханько (ліворуч).

Рис. 4. Шлях перевезення цінностей українських музеїв до Новосибірська.

Рис. 5. Шлях, яким професор О. Д. Зейлігер евакуйовував колекції українських музеїв до Уфи.

Рис. 6. Місця перебування колекції українських музеїв: Саратов, Пенза, Актюбинськ, Новосибірськ.

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

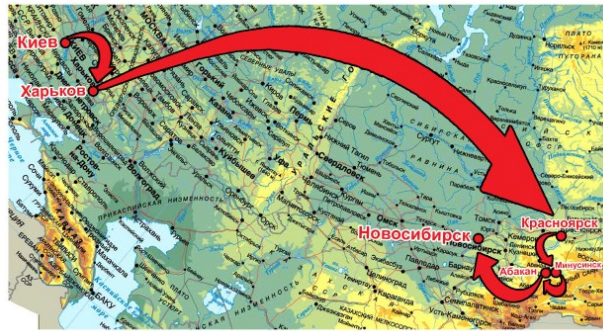

Рис. 4

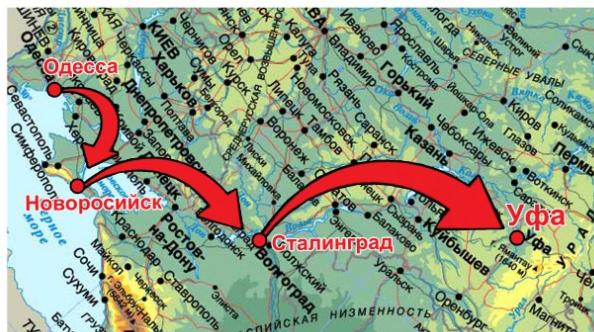

Рис. 5

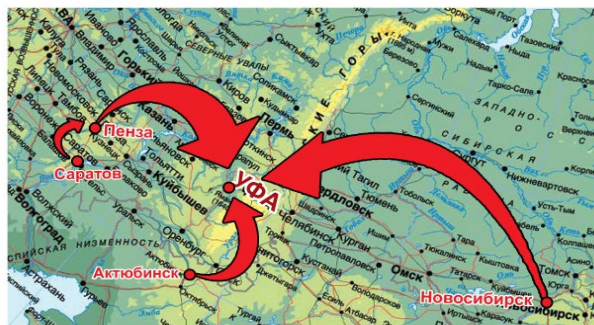

Рис. 6